

A filozófia eszményéről és feladatairól

Tökéletesebb emberi filozófiához az emberi értelem (és általában az emberi lélek) tökéletesebb ismeretén át visz az út.

I.

Bevezető

1. Amint az élet változik, fejlődik, problémáink is — a tudományban csakúgy, mint a gyakorlati életben — változnak, fejlődnek, más és más arculatot öltenek. Ebbe az örök változásba néha *ugrásszerűen új* probléma-meglátások vagy probléma-értelmezések hoznak meglepőbb érdekességet. Egy ideig — néha csak rövid ideig, máskor akár évszázadokig — mintha egyetlen nagy mederben hömpölyögne tovább a fejlődés, pedig az alatt az idő alatt, amíg e fejlődés tart, gyűlnek, egyre gyűlnek az *új ismeretek*, *mélyülnek* a dolgok viszonylataira vonatkozó belátásaink, jobban kristályosodnak eddig kellően élénk nem tisztult *lényegek*, megvilágosodnak eddig jól át nem látott, egybe nem fogott *nagy egységek*. Egy nagy tehetetlenség még hömpölygeti, akár évszázadokon át, a régi arculatot, de egyszerre, mintegy varázslatként, a problémák új arca bomlik és kristályosodik élénk.

2. A filozófia története élénk tükrözi, hogy a különböző fejlődés-korokban hogyan változnak a felfogások magának a *filozófiának* lényegére és feladataira vonatkozóan is. Ez a fejlődésmenet is bővelkedik ugrásszerű fordulatokban: élénk bontakoztat új meg új probléma-arculatokat, amelyek újra meg újra szabják a Gondolat nagy emberi folyójának azt a középponti medrét, amelyben azután a folyó hömpölygése, néha igen hosszú időig, valami nagy — és végül bántó feszültségérzéseket okozó és új meder-kereséseket kikényszerítő — tehetetlenséggel továbbhalad. De a filozófia különös helyzetben van az étellel szemben: minthogy ő lényegénél fogva *elvonás* és *átfogás*, természetében rejlő tendenciával hajlamos arra, hogy „elnézzen“ az adottságoknak, „konkrétumok“-nak, „realitások“-nak egyre teljesebben megismert (és a tudomány által is világosabbá tudatosított) tömegei, részletei fölött. *Exakt tudományos*

kutatás és *filozófia*, természetes hajlamaiktól meghatározottan, soha se tudnak *teljesen* szabadulni attól a kényszertől, végső „determináltság”-tól, hogy fejlődésükben valami *ellentétesség* érvényre jusson: *természetesen* szélesedik ki újra meg újra a szakadék az elvont (már elvont) átfogások alapján továbbemlékedő filozófiai eszmélkedés és az élet konkrét részletproblémáit exakt módon (és a csak *épen szükséges* előfeltevésekkel) kutató és új meg új ismeretek tömegeit felbúvárló és megvilágosító szaktudományi munka között, hogy aztán újra meg újra, valóságosan lépten-nyomon, szükségessé váljék e kettősség *szintézise*, tudomány és filozófia egymáshoz hangolása. Ez az összehangosítás csak a megismerni és egységben megérteni vágyó emberi lélekben mindig felkényszerülő új meg új összecsapások, ütközetek, harcok véget nem érő sorozata útján történhetik; lényegszerint — és kényszerűen — mindig *utólag*, hogy az összhang azonnal újra meg újra felbomoljék . . . , — bármi állandó vágyó sóvárgással tekintünk mind a két pólus felől a „dolgok”-nak egy végső, eszményi, *egyetlen értelmes* egységben való megismerése, megértése, átfogása felé.

3. Az alábbiakban nem ezt a harcot kívánjuk figyelni, és nem célunk sem a „dolgok”-ról magukról mutatni fel valamely ismét új arculatot, sem a filozófia és a tudomány viszonyának problémájában szolgálni a szükséges új meg új arculatokban látások örök fejlődés-kényszerét. Magának „a” *filozófiai munkának* általános jellegét, feladatait kívánjuk új elemzésnek vetni alá — abban a meggyőződésben, hogy az újabb idők felgyarapodott (és elsősorban *lélektani*) ismeretei és mélyebb belátásai immár lehetővé tesznek egy ismét újabb, szabatosabb formulázást és pontosabb elemzést engedő leszámolást az emberi „filozófiai” tevékenység lényegével és feladataival.

II.

Filozófia és értelmi igények

4. Bizonyára egyik alaptételül tekinthető a helyes filozófiai öneszmélésnek az a tétel, hogy a filozófia feladata nem merülhet ki abban, hogy *csak az értelmet* kielégítő világképet adjon. A legteljesebb értékű filozófiai szemléletnek ki kell elégítenie az emberi retek egészének sok egyéb mint értelmi igényeit, mondjuk talán gyűjtő néven: bizonyos *kedélyi* követelményeit is. De a filozófiával szemben emelendő értelmi követelmények jelentőségét nem szabad a kelleténél *kevesebbre* sem becsülnünk. Hiszen a dolgokkal *világos* leszámolást engedő és *bizonyítható* megismeréseknek és megértéseknek az érteleme az *egyedüli* szerve: éppen ő (és egyedül ő) az a szerv, amely e célra hasznunkra „rendeltetett”. Az értelmi követelmények ki nem elégítése (vagy legalább is az értelmi követelményekkel szemben elkövetett súlyosabb vétségek) ezért a filozófiai szemléletek értékét

súlyosan kisebbítik. Kisebbitik egyfelől azért, mert hozzá engedik félni az objektíve jogos *kétséget* azok *igazságértékéhez* és *igazoltságához*, de másfelől azért is, mert a modernebb korokban, természetes fejlődésjelenségként, egyre nagyobb erőre emelkedtek *exaktsági* és *bizonyítottsági* igényeink és egyre inkább a *tudománytól* várjuk az élet és a mindenség csodáinak és titkainak megoldását. Bizonyos, hogy hármely ismereti téren napjainkban újra erősödnek az éppen a *tudományos* bizonyosságra törekvő elvárásaink. Bár igaz, hogy a filozófia egész eddigi történetét bizonyos tekintetekből jogosnak ítéltető úgy tekinteni, mint általában *nem-tudományos* világszemléletnek egymást felváltó hosszú sorozatát, mint mindig *új meg új* kezdeményezéseknek nagy fokban *rendszeretlen* egymásutánját, mégis balga dolog volna tagadni, hogy maguk az egymásra következő filozófiai szemléletek is — akarva, nem akarva, és a szaktudományok fejlődésbeli előhaladottságától igen gyakran csak mintegy „tisztes távolságban“ — *valamit mégis* mindig *tükröznek* korunknak (a megelőző koránál fejlettebb) *tudományából* is. Ekként maga a filozófia-történet is bizonyítja annak, a filozófiai eszmélkedésben mélyen bennerejlő szükségletnek természetes jogosságát, hogy a filozófia minél hiánytalanabban legyen képes kielégíteni *értelmi* igényeinket is. És a józan meggondolásnak követelményével és a történetnek a fejlődésjelenségekben tükröződő igazságával és ítéletével szemben bizonyára csak igen gyöngének fog bizonyulhatni az a tény, ha az emberi korlátozottság még ma is meg-megkísérli a filozófiának valamely szabad (szubjektív vagy kollektív érdekeket vagy inkább esztétikai kielégülést szolgáló) *spekulációs költészettel* való azonosítását vagy filozófiának és *mithosznak*¹ azonosítását vagy az „*intuíciónak*“ bizonyosságok² filozófiájának és a világos értelmi úton szereshető megismeréseknek éles szétválasztását, sőt akár — mint pl. *Kayserling*-nél — a filozófiának még a *logikus* gondolkodás törvényszerűségeitől is való függetlenítését, ezt az önellenmondásra épült balga és saját magát (mint éppen „gondolatot“) megcáfoló gondolatot.

**Az értelmi igények
kielégítése morális
követelmény**

5. A filozófia tehát tartozik az emberi értelem követelményeit kielégíteni. Ez a kötelessége egyenesen *morális* kötelezettsége, ha többre tart igényt annál, hogy pusztán szubjektív *fantázia-játék* legyen és ha ezzel szemben arra tart igényt, hogy nyílt, *becsületes* — és szubjektív (vagy egyébként kicsinyes) *előítéletektől* és *immorális megalkuvásoktól* mentes — bátor leszámolás lehessen a dolgokkal. Ez a filozófiai munka sokszor nagy önlegyőzést és talán a mi magunk már eddig kialakított filozófiai szemléletének alapjainban való lerombolását és új alapokon való felépítésének megkísérlését követelheti meg. Ezért *morális* követelményeket hangoztatunk akkor,

amikor azt a követelményt hangsúlyozzuk, hogy a filozófiának meg kell férnie a tudománnyal és az értelmi helyesség követelményeivel: alkalmazkodnia kell a *végső értelmi* (pl. logikai) *elvekhez* — mint minden egyéb végső determináltságainkhoz —, nem szabad összeütközésbe jutnia a tudományos bizonyosságokkal és nem szabad lemondania a tudományos igazoltságról és a tudományok által való támogatottságról. Hiszen a filozófia, bármilyen „filozófia“, nem egy *fantázia-világról*, de a *valóságról* kíván *igaz és átfogó egységes* képet adni, a valóság *lényegét* kívánja feltárni, és a valóságot *legmélyebb* gyökereiből kívánja értelmezni. „Lényeg“, „mélység“ és egységes átfogás azonban nem egyebek, hanem *értelmi fogalmak* és igények, „valóság“ és „igazság“ pedig szintén értelmi feltételezések, az értelemnek kényszerű feltételezései, követelményei, eszményei. A „valóság“ problémáját kutatva reá kell jönnünk, hogy valóság és értelem között kényszerű és szükségszerű megfelelés bizonyosodik meg. Akár így is mondhatnók: kölcsönösségi viszonylat van közöttük. Egyfelől emberi és egyéni *értelmünknek éppen ilyen determináltsági szerint* kényszerülünk arra, hogy egy, az emberi értelemtől magától is valamiképp független *objektív „valóságot“* feltegyünk és elismerjünk (valóság fogalmának kialakítása maga is tehát értelmi kényszerűség), és más részről ezt a feltételezett objektív valóságot is *csak értelmünkön át*, az ő végső determináltsági szerint, *az értelmünknek lehetséges „eszmélet“-kategóriákban*, (sőt a konkrét valóságban még eddigi tapasztalatainktól is függően) ismerhetjük meg.³ Az általunk felismerhető valóság képében ott van mindig a *magunk* képe is: a magunk értelmiségének, sőt azontúl a magunk eddigi tapasztalatainak is a képe. De, természetesen, az *igazság* is, végső értelmi determináltságunkat tükrözően, ennek követelményei szerint tételezendő szükségszerű és nélkülözhetetlen fogalom és eszmény. Megismerésének *értelmi alapjai* vannak; szellemünk számára való megalapozottsága, jellege, szerkezete (pl. az igazságoknak, mindnek, egyetlen egységes rendszerbe tartozása) — amelyet végső fokon, úgy véljük, *egyetlen* „eszmélő“ személyi egységünkben értelmezhetünk — és í. t., szintén, kényszerűen, értelemszerű. Végső értelmi determinációink korlátozó körét semmiképp és semmi vizsgálati területen át nem törhetjük: nem törhetjük át még akkor sem, amikor vele a „transzcendenciákat“ (az ő *tőle magától meghatározottan* tételezendő transzcendenciákat) kívánjuk megragadni.⁴

6. A filozófiai szemléletnek tudományos igazolódásra való törekvését tehát *értelmi szükségletnek* és ezenfelül *morális követelménynek* ítéljük, és nem habozunk kijelenteni, hogy mindazok a filozófusok, akik e követelményből nem csinálnak morális problémát, meggyőződésünk szerint, — bármennyire sokan vannak is — morális vétséget követnek el. Azt a filozófust, aki a maga szubjektív kielégülése kedvéért — vagy pedig pusztá kényelemből — elmulasztja elméleteinek tudományos felülvizsgálását, vagy egyszerűen vonakodik elméleteit a tudományos ellenőrzés komoly próbájának

kitenni, vagy vonakodik elméletei *kimutatott* hibáinak korrigálását — ha kell, akár a legradikálisabb önmegtagadással is — megkísérteni, a morális gyöngeség vétségében levőnek kell ítélnünk (és ezt a gyöngeséget éppen filozófusnál kell a *legsúlyosabbnak*, az igazsággal és a filozófia eszményével szemben egyenesen *bűnnek* tekintenünk). Ha azt állítaná valaki, hogy a mondottak hangsúlyozása azért felesleges, mert ma már *általános* a felismerés, hogy a filozófia tudomány és az törekvés, hogy a filozófia tudományos vertegetbe öltözzék, feleletünk az, hogy aki ezt állítja, jámbor *óhajt*, de nem a valóságot fejezi ki: mert a *legtöbb* filozófiai szemlélet szülőanyja ma sem az értelmi bizonyosságra való eljutás — és végső fokon soha sem lesz az, — de inkább egy szubjektive kfelegítő fogalmi költészet ihlete, amint ennek a ténynek akadnak még ma is többé-kevésbé nyílt és őszinte megvallói,⁵ és mert másfelől a valóság igazsága az, hogy sok filozófiai író csak azért hangoztatja a filozófia tudományossági igényeit, hogy saját lelkiismeretét és a külső kritikát minél könnyebben vezethesse félre.

A filozófiai feladat mint értelmvizsgálati probléma

7. Problémáink jobb megközelítésére szabad legyen a mondottak alapján a következő alaptételből indulunk ki: Minthogy a filozófia *értelmi* képet kell, hogy adjon számunkra a valódi mindenségről, nyilvánvaló, hogy az értelmi tevékenységekre (az értelmi kapcsolások, felismerések, megértések, értelmezések lényegére, természetére, stb.) vonatkozó pontosabb felismerések alkalmasakul kínálkoznak arra, hogy reájuk támaszkodva a *filozófia* feladatára és ideális eszményére vonatkozóan bizonyos követelményeket állíthassunk fel. Problématevésünk tehát a következő: minthogy a filozófiának szükségszerű értelmi jegyei és kapcsolatai vannak, keresendők a filozófia eszméjére és feladataira vonatkozó azok a legfontosabb követelmények, amelyeket — adva a filozófiának szükségszerű értelmi jegyei és vonatkozásai — az emberi értelmi tevékenységre (az értelem szerkezetére és egyéb törvényszerűségeire) vonatkozó fontosabb lélektani felismeréseink alapján megállapíthatunk. Hogy az eredmények, amelyekre ily úton eljuthatunk, *újak-e* vagy nem újak, nem lehet probléma számunkra: a probléma csak az, hogy ezek az eredmények *igazak* és *igazolhatók* legyenek (vagy legalább hogy igazságuk világosabban tudatosíttassék); aminthogy bármi helyes megértésnek és alkotásnak lényeges problémája soha nem az „újtság“ (nem az még a művészet terén sem), hanem elsősorban az igazság, a helyesség és a célszerűség. Alkalmazni kívánjuk tehát a filozófiai feladat meghatározásában azokat az újabb ismeretelméleti és lélektani felismeréseinket, amelyek a filozófia feladat pontosabb meghatározásában — mint az emberi értelmi munkára,

az értelmi helyesség feltételeire, az emberi értelmiség szerkezetére, a legjelentősebb értelmi képességekre, végső értelmi „determináltságainkra“ vonatkozó teljesebb felismerések, — értékesíthetőkül tetszhetnek.

Alap- tételek

Szabad legyen a filozófia lényegére és főfeladataira vonatkozóan *értelmi-formális* szempontokból a következő két tételt állítanunk fel:

1. A filozófia a *lényegeknak, mélységeknak*, legmagasabbrendű *szintétikus egybefogásoknak* sajátképeni tudománya;

2. a filozófia a végső *alapoknak*, a végső *célok*nak és eszményeknek, de egyúttal a *legmegfelelőbb eszköz-találásnak* (mert az „univerzális eszköznek“, az értelemnek) legsajátképenibb tudománya

E mondott jegyek nemcsak *teoretikus* kívánalmaknak megalapozói: megalapozzák — a maguk részéről is — a filozófiának bizonyos nagyjelentőségű *praktikus-kultúrális* feladatait is: a filozófia gyakorlati hivatásának és kultúrális missziójának lényeges határozmányait (— az utóbbi kérdések e tanulmányban nem fognak foglalkoztatni).

A filozófia legmagasabbrendű szintézis

8. Az első meghatározáshoz a következő megalapozó és kiegészítő megjegyzéseket kívánjuk, rövid vázolásban, hozzáfűzni:

a) Az emberi értelemre irányuló újabb kutatásoknak, főképen a magunk ú. n. „értelmiség-vizsgálatainak“⁶ eredményei szerint az „értelmes“ teljesítmények általános értelmi szintje nem bizonyos „speciális“ értelmi képességek fejlettségétől, de az — egymásközt bizonyos egységet tevő, egységben szerveződött — ú. n. „általános“ értelmi képességeknek fejlettségétől függ.⁷ Ez általános értelmi szint tekintetében legjelentősebb értelmi képességekként a *lényegmegragadásnak*, az *elmélyülésnek* és a magasrendű szintétikus *egybefogásnak* képességeit ismertük fel. Hogy e képességek együttese mily jelentős a szellem legmagasabb teljesítményeinek *bármely* körében, legjobban a zseni lélektani problémájának pontosabb elemző vizsgálatai⁸ bizonyíthatják. A filozófiai szintetikus értelmi kép legelsőbben is az emberi értelemnek lehető *legátfogóbb* szemlélet, mert a filozófia — ideális eszménye szerint — az értelmünknek hozzáférhető *minden* megismeréstárggyal, megismeréssel, sőt csak sejtésekkel is (egységes és harmónikus egészben) leszámolni hivatott értelmi képet, a valóban legnagyobbyszerű szemléleti egységet jelenti. Értelmiségvizsgálataink a magasrendű szintézis jegyűl, az átfogó kép *tágasságán* és a benne tartalmazott „elemek“ *gazdagságán* és lehető *teljességén* kívül, e

szintézis alkotó elemeinek egymásközi éles *differenciáltságát*, a szintézis határozott és világos *tagoltságát* is tüntetik fel. E felismerésből a magasrendű filozófiai szemléletre is következik az a követelmény, hogy az necsak, bár esetleg *élesen körvonalazott* tág átfogó egységet, de egyúttal oly egységes szemléletet is jelentsen, amelynek alkotóelemei *éles és gazdag differenciálódásban* és *világos tagoltságban* szerveződnek. A legmagasabbrendű filozófiai szemlélet, szintétikus jellege tekintetében, a legélesebb differenciáltságú, legvilágosabban tagolt, legteljesebb gazdagságú és legtágabban átfogó egységes értelmi szemléletet jelenti. Viszont hiányossá válik a filozófiai szemlélet, ha pl. bensőleg differenciálatlan, nem elegendőképpen vagy akárcsak nem egységesen tagolt, ha csak szűk területek egybefogására képes, vagy pedig ha határozott körvonalazottságra nem tud eljutni.

Filozófia és lényeg- megragadás

b) Hogy a filozófia a *lényegek* sajátképeni tudománya, e tétel aligha kíván részletező igazolást. Nyilvánvaló, hogy minden filozófiai szemlélet a dolgoknak és a mindenségnek mintegy *lelényegét* kívánja megragadni: minden egyes dolgot és a leghatalmasabb mindenség-egészet is éppen abban a mintegy *középponti* lényegében kíván felfogni és megérteni, amely őt értelmünk előtt épp *annak* bélyegzi, *ami* valóban, és amely lényegéből minden egyéb „lényeges“ határozományai (sőt ezentúl összes lehetséges kapcsolatai is) folynak.⁹ Az értelmiségvizsgálatok a lényeg problémáját érdekes kapcsolatban állónak bizonyítják a „szempont“ problémájával. Más és más szempontból más és más dolog ítéhető lényegesnek.¹⁰ Úgy ítéljük: generális jelentőségű végső értelmi determináltságról van itt szó, amelynek ily jelentősége se a filozófiában, se némely szak-tudományban kellő egyetemességgel és alapvető jelentőségében rendszerint ki nem domboríttatik.¹¹ Másfelől azonban, bizonyos értelemben, jogos a dolgoknak „*értelmünk számára való abszolút*“ lényegéről, tehát éppen az értelmünk számára való abszolútum „szempontjából“ tekintett lényegről is szólnunk. Bár a konkrét megítélések eseteiben a tárgyi dolgoknak és azok viszonylataiban más és más szempontból más és más ítéhető lényegesnek, e tétel „nem zárja ki... egy bármely dologgal szembea ideálisan kialakítható *egy*, mintegy „abszolút“ értelmi (fogalmi) lényegnek (mintegy az „igazságok“ és a dologféséségek — tárgykategóriák, relációkategóriák — hierarchikus logikai rendszerében megillető hely szempontjából vett lényegnek, fennállhatását és fennállását“. (A zseni lélektanához.)¹² A mondottakból következőleg a filozófiának, amely az igazság megismerését tűzi ki ideális céljául a dolgoknak lehetően ez „*értelmünk számára valóan*“ egyetlen *abszolút* lényegét kell törekednie megragadni, azt az ideális lényegét, amely-

ből e dolgoknak konkrét felismeréseinkben szerepelhető bármely lehető különös szempontból való lényegszerűsége maga is értelmezhető.

Filozófia és igazság

Az (egyetlen) lényeg fogalma kapcsolatos azonban az *igazság* fogalmával is:¹³ az értelmiségre vonatkozó felismeréseinkben ekként a filozófiának igazságra törekvési követelménye is megalapoztatik.

Filozófia és elmélyülés

c) Hogy a filozófia az *elmélyülésnek* is sajátképeni tudományául ítéltető, szintén könnyű igazolást találhat. Valóban a filozófia e szempontból épen az az értelmi tevékenység, amelyik a lehető legvégső gyökeréig kíván visszanyúlni és — „lényeg“ és „mélység“ egymáshoz való ideális viszonyát tükrözően¹⁴ — a dolgok és a világ, a felismert mindenség lényegét a hozzáférhető *legvégső*, legmélyebb gyökereiből, a legvégső meghatározó okokból, a legvégső mozgatókból vagy mozgatóból, az értelmünkkel feltehető legvégső alapokból kívánja értelmezni. E ponton minden *szaktudománytól* különbözik abban, hogy míg a különböző szaktudományok a végső alapok felé való haladásukban megállanak bizonyos határoknál, alapfogalmaknál, értelmezés-szempontoknál, stb., amelyek többé-kevésbé jól elkülöníthetők (így pl. a lélektan megállhat mondjuk a lelki élet „biológias“ gyökereinél, vagy az „eszmelet“ fogalmánál, a kémia is bizonyos végső alaptények és viszonylatok által jelentett korlátoknál és így tovább). Az egyes tudományokban rendszerint tartalmaztatik ugyan (az egyik tudományban több, a másikban kevesebb) indítték e határ átlépésére,¹⁵ e határok azonban fennállanak. Ám a filozófia — ideális eszménye szerint — nem ismerhet ilyen, kutatáskörének korlátozottsága vagy speciális szempontjainak korlátozottsága által maga elé szabott mélységi határt: ő az értelmünknek *egyáltalában* lehetséges legvégsőig kíván és hivatott elmélyülni. Éppen ez az egyik elkülönítő feladata és elkülönítő királynői bélyege. Ez a lehető legvégsőig való elmélyülés azonban természetesen nem jelent *valóságos korlátlanságot*: a filozófiai elmélyülés elé is korlátot szabnak értelmük éppen ilyen végső determináltságai, amint erre példát a valóság és igazság fogalmaihoz tapadó végső értelmi determináltságokra való utalással is adtunk. Elvi alaptétel e ponton, hogy semmi filozófiai szemléletnek nem adatik, hogy (az éppen ilyen és nem valami másféle) végső értelmi elveinken, végső fogalmi és viszony-kategóriáinkon, végső értelmi tendenciáinkon, végső értelmezés-alapjainkon, végső evidenciáinkon, stb. túltesse magát. Ezek körét nem „transzcendálhatja“.

**Lényeg,
mélység, szintézis
egybekapcsolódása**

d) Az értelmiség-vizsgálatok azt mutatták, hogy a mondott három legjelentősebb értelmi képesség *egymással szoros egységben kapcsolódik*, úgy, hogy bármelyiknek magasabb értéke a másik két tulajdonság értékének természetes fokozódásával — és viszont bár melyikük gyöngesége a másik kettőnek szükségszerű értékcsökkenésével — járhat együtt. A filozófiai alkotás terén sincs ez másként. Így pl. az igazi lényegeket megragadásához már bizonyos *elmélyülés* szükséges — a „lényeg“ mintegy annyi, mint a *dolgokban magukban* bennerejlő „mélység“ —, hiszen a dolgok lényege korántsem kínálkozik a felszínes szemlélet elé, és viszont a dolgok *lényegének* megragadására való képességnek fogyatékosabb volta mellett legfőképpen szerencsés ráhibázás biztosíthatja a valóban legmélyebb alapok felfedését (még a legkittünőbb logikai érzékű oknyomozásban is). De a fogyatékos lényeglátás nem tehet természetesen képessé a kellő fogalmi *egybefogásra* (emellett differenciálásra, rendezésre, kibontakoztatásra, tagolásra) sem, és a mélység fogyatékosabb volta is megnehezíti az egységes átfogás lehetőségét: hiszen a *legmélyebb* alapok és értelmező elvek a *legkisebb* számú végsők: a kevésnek egybefogása pedig könnyebb, mint a soknak (emellett, természetesen, a mélység is megkönnyíti a differenciálás, rendezés, tagolás munkáját is). A nem-lényegeket megragadó szemlélet, csakúgy, mint a hamis végső alapokra építő szemlélet, egyenesen *elve hamissá* bélyegezheti a rajtuk felépülő szintézist is. Másrésztől a szintétikus „egybefogó“ erőnek kisebb foka sem teszi lehetővé a teljes igazságra és egészen helyes megértésre való eljuthatást: mert nem teszi lehetővé a bár jól megragadott egyes (részlet-) lényegeknél és a helyes rész-elmélyültségeknek egységbefogását, sőt igazában csak a részletek lényegének is helyes felfedését, mert hiszen a „részek“ értelmüket, bizonyos tekintetekben, az „egész“-től nyerik és a részek helyes megértésére szükségünk van az egésznek mélyről megértésére és átfogó felfogására. Viszont a megtörtént egybefogás a maga részéről is továbbsegíti a lényegkutató munkát és a továbbhaladó elmélyülést és í. t. — Röviden: a filozófiai szemléletnek a *legátfogóbb* értelmi szemléletben a *legmélyebbről* megragadott *legigazibb* lényegeket kell egybefognia, nem feledkezve meg természetesen a problematika leegyszerűsítése kedvéért külön nem hangsúlyozott gazdasági-teljesítési, továbbá differenciálódottsági-tagoltsági követelményekről sem. Ez utóbbiak szintén akkor elégítetnek ki a legjobban, ha — adva a megfelelő külön differenciáló érzéknek, a tudattartalmi gazdagságnak és a „teljesség“-nek adománya is, amely a *sok szempontból* tekinteni tudás adományával is kapcsolatos — a filozófikus szemlélődés tevékenykedését a lényegeknél és mélységeknél felé irányuló elmemunka vezeti és ha a hasonlóságoknak és egyéb egybetartozá-

soknak vagy éppen az elkülönítéseknek érzékeny átérzését szintétizáló érzék egészíti ki.

A filozófiai ellentét- feloldás

e) A fentiekben tartalmazott igen vázlatos rövid utalásokból könnyen megérthető a filozófiai tevékenységnek egy további, értelemvizsgálatainkból is egyenesen folyó határozománya. Az értelemvizsgálatok a szellemi teljesítmények *csúcán*, az értelmi fejlődések végén oly teljesítményeket mutatnak fel, amelyek közönségesen *ellentéteseknek* tetsző határozományok kapcsolódását követelik meg: a szellemi fejlődések legfelső fokán bizonyos közönséges ellentétek legyőzésének, ellentétek fölé kerülésnek, ellentétek megoldásának jelensége tárul elénk.¹⁶ Messzire vezetne e tétel részletező kifejtése. Csak arra utalunk ezúttal, hogy a *gyakorlati* kultúrális élet bármely körében elérhető magasrendű teljesítményeknek is előfeltétele az ellentéteknek mintegy *magasabbrendű szintézisben* való feloldása: így a nagy szociológus fölébe kerül pl. az osztályellentéteknek, a kiváló elméleti vagy gyakorlati közgazdász kell, hogy föléje tudjon emelkedni a különféle eméletek ellentéteinek, vagy a különböző ténylegesen érvényesülő gazdasági irányzatok és érdekcsoportok ellentéteinek, ugyanígy kell ellentéteket egyeztetnie össze a jó politikusnak vagy diplomatának. Mi magyarok jól tudjuk, hogy a kis nemzeti közösségnek és az egyetemes emberi közösségnek ellentétét nagy magyar gondolkodók (a legkifejezettebben Széchenyi, de már Kölcsey és Bessenyei is) mily nagy-szerűen tudták összeegyeztetni. A jó nevelőnek is — amint ezt a magunk irodalma is igen szépen hangsúlyozza — sokféle ellentétes tulajdonságokat kell magában egyesítenie és összeegyeztetnie. Magunk bizonyíthatni véljük, hogy minden valóban „zseniális“ szellemnek, bármely téren tevékenykedjék is, el kell jutnia erre az ellentéteket feloldani képes magaslatra: így az értelmiségvizsgálati elemzésekhez szokott elme számára mi sem természetesebb, mint az a követelmény, hogy a *filozófusnak* is — és éppen neki a *legtökéletesebb teljességben és mélységben* — ellentéteknek kell fölibe kerülni tudnia. A filozófus-szellem ellentét-feloldó erejét valóban jól mutatják a nagy filozófusok, akik tényleg képesek egybenbírní pl. a szintetikus és az elemző és differenciáló erőt, az elvonás rendkívüli mértékű adományát és a konkrét valósághoz való ragaszkodásnak finom, mély, gazdag megfigyelésekre is képes hűségét (csak a lát-szat- vagy álfilozófusok lebeghetnek a valósággal mit sem törődő légüres spekulációk síkjain). A filozófiának természetes irányulása az ellentét-megoldások felé szépen nyilatkozik meg abban a filozófia történetében oly sokszor nagy jelentőséghez jutott dialektikus eljárásban, amely a *tézis-antitézis-feloldó szintézis* útján szert haladni. Az emberi értelmiség „szerkezetére“ és az elkülöníthető (és

külön-külön mivoltukban és jelentőségükben vizsgálható) egyes értelmi képességekre vonatkozó felismeréseink szemléleteinek szempontjából bizonyára nem közömbös, hogy ennek az eredményes ellentet-felodásnak is legfontosabb *előfeltételei*ül elsősorban a lényegeket biztos megragadása iránt való és a nagyfokú *elmélyülések* iránt való érzék tekinthető, míg maga a feloldó szintézis természetesen, hogy közvetlenül a *szintetikus* egységbevonás képességét aktiválja. Az ellentétek fölé kerülésnek filozófiai követelménye a maga legátfogóbb, legfilozófusabb jelentőségét abból nyeri, hogy az emberi szellemet legkielégítőbb, leg-, „nagyszerűbb“ filozófiai szemléletnek, úgy mondhatjuk: még *magán az értelem egyoldalúságán is túl* kell tudni emelkednie, meg kell t. i. oldania az értelmi és *kedélyi* követelményeknek, a *racionális* világosságnak és az *irracionális* sejtéseknek, az *igazolt* értelmi bizonyosságoknak és a *szubjektív-intuíciós* megragadásoknak, *elméleteknek* és életes *valóságátélésnek* ellentéteit. E ponton, úgy látjuk, távol állunk ma a görög bölcsek mélységétől és teljesebb, egészségesebb igazságától. A mai filozófia nem tud harmóniát teremteni az élet irracionálisának sokszor egyenesen túlzott értékelése és az értelmi világosságnak racionális követelményei között: az egyik követelményt úgy szereti kielégíteni, hogy a másikat ezáltal komoly sérelem érheti. Vagy az értelmi világosságot keresi úgy, hogy a nem-értelmi életkörök igényeit, sőt egyszerűen kellő teljességű vizsgálatait is mellőzi és így túlságosan elintellektuálizálódik, ám anélkül, hogy magát az értelmet ki tudná teljesen elégíteni (— mert hisz a teljes világosságú értelem leszámolást kíván a kedélyi követelményekkel is —), vagy pedig az értelem sérelmével kíván nem-értelmi igényeket, hiú és balga törekvésben, kielégíteni. A filozófia legteljesebb feladata azonban e szempontból az, hogy bár világosan értelmes szemléletben, de az értelem egyoldalúságainak, illetve kizárólagosságának is fölébe kerülve törekedjék arra, hogy az értelmi és a kedélyi követelményeket megegyezésben kielégíteni képes szintetikus síkra emelkedjék. Az ellentétfeloldó feladathoz kapcsolódó végső utalásunk: az ellentétek meg nem tűrése annyira általános értelmi, és főleg annyira éles filozófiai követelmény, hogy a filozófiai rendszer, természetesen, *önmagában* sem tűrheti meg a megoldhatatlan értelmi ellentéteket. Egyfelől — az értelmiségnek mintegy *szubjektív-emberi* oldaláról — értelmiségünk egységes szerkezete, értelmi meghatározottságunk egysége, másfelől — a felteendő „realitás“ igazságának *objektív* oldaláról — valóságaink és igazságaink egyetlen harmónikus rendszere (— amelyre már utalás történt —), úgy véljük, kellő lélektani, illetve ismeretelméleti alátámasztását adhatják annak a már 1928-ban kifejezett tételünknek, amely szerint az értelem nem adhat fel magának olyan problémákat, amelyek lényegszerint *szükségszerűen* ellentétes feleleteket engedhetnek számára. Röviden: értelmünk számára szükségszerűen fennálló megoldhatatlan antinomiák lehetőségét tagadjuk: ezek csak értelmileg *még* felül nem mult ellentéteket fejeznek ki.¹⁷

**A filozófia
gyakorlati
kulturális missziója**

9. Szabad legyen mindezek után a filozófia ellentéteket feloldó feladatából egy, a fentiekben még kevésbé hangoztatott határozmányt illetve filozófiai feladatot bontanunk ki: az ellentétek fölé való kerülés nemcsak nagy teoretikus jelentőséggel, de hatalmas *gyakorlati* jelentőséggel, egyenesen az emberi életet és kultúrát *válságaiból* kimentő jelentőséggel is bírhat. A filozófiai feladat alaphatározmányai között talán éppen ez a jegy az, amelyből minden egyébnél jobban bontható ki a filozófia mindenkori kulturális missziója, de egyben ismét *morális elkötelezettsége is*. Hiszen *értelmesen* aligha tagadható, hogy az ember legnagyobb értelmi leszámolása, a filozófia, voltaképpen arra volna hivatott, hogy az emberi élet legfőbb *vezetője* legyen és a leghelyesebb életvezetés nyilván csak a legmagasabbrendű, legvilágosabb, objektíve legbizonyosabb és legigazabb leszámoláson alapulhat.¹⁸ Teoretikus feladatán kívül ezért egy nagy gyakorlati-kulturális feladat is hárul a filozófiára — és ennek, elvégzésében minden tudomány között a *lélektan* lehet a legerősebb és legmegbízhatóbb fegyvertársa —: *előkészíteni egy új, magasabbrendű emberiség kifejlődését*, egy boldogítóbb — mert az ember összes lelki (és minden egyéb jogos) igényeivel mélyebbről, teljesebben és okosabban számoló, *legértelmesebben* szervezett — jövő emberi életet és kultúrát. A filozófia legmagasabbrendű missziója bizonyára az egész emberiség emelése: e tétel megértésére az emberiségnek jelenlegi (emberi történelmünkben eddigelé talán legkiterjedtebb és legtartósabb) válságkorában talán fogékonyabbá válhatik az ember, mint története bármely eddigi korában. Érdekes, hogy a történelem folyamán a filozófia többször nagy sikerrel szolgálta, sőt szolgálja most, modern korokban is (pl. a német idealizmus korában vagy a mai Olaszországban, stb.), a nemzeti felemelkedést, a nemzeti öntudat emelésével és a nemzeti erőtudat felkorbácsolásával. Am ideális lényege szerint a filozófia nem az *egyik* vagy a *másik* nemzetnek vagy fajnak a filozófiája, de az *ember*, minden nép érző és értelmes emberének filozófiája. Minden filozófus, aki a filozófia legmagasabbrendű eszménye felé tör — és vajjon más filozófus megérdemli-e igazán ezt a nevet? — az emberi legegységesebb közösségnek azt a filozófiáját kellene, hogy előkészítse, amely kifejezhesse és egybefoglalja a föld *minden* népének és nemzetének szellemét és kultúráját — mint ahogy a Krisztus tanítása a vallás terén volt képes ennek a legnagyobb emberiségnek páratlan nagyszerűségű szolgálatára. A filozófiának legmagasabbrendű emberi feladata — ideálisan — az, hogy egy legmagasabbrendű, minden parciális ellentétet áthidaló, felülmúló, az egyes (társadalmi, nemzeti, állami, faji, stb.) emberi közösségek ellentéteiből fakadó válságokat megoldó — és egységes és egészséges egyete-

mes emberi fejlődéshez, kulturális virágzáshoz, boldogsághoz vezető — legigazabb és legátfogóbb értelmi szintézist alakítson ki. Az egyéni és a nemzeti filozófiákon túl ott van, mint a filozófia nagy eszméjéhez *legméltóbb* eszmény, az *egyetemes*, minden emberek közötti ellentétet teoretikusan feloldó (de éppen azért a gyakorlati életben is a teljesebb kiegyenlítéshez közelebbhozni tudó) egyetemes emberi filozófia eszménye, az a filozófiai eszmény, amelyet világos célkitűzésként a történeti ember — reális gyarlósága és korlátozottsága egyik szomorú bizonyságaként — talán még soha sem tűzött *kellő* világossággal meghatározott feladatoként maga elé (— úgy, amint pl. soha nem tűzte tartós eszményként maga elé a nevelésnek *leg-egyetemesebb* eszményét sem).

*

A második meghatározás

10. Az emberi értelmiségre vonatkozó felismerések alapján adott második tételünk a filozófiát a végső *alpok*, a végső *célok* (és eszmények) és egyben a *legmegfelelőbb eszközök* sajátképeni tudományának mondja.

A végső alapok kutatása

a) Hogy a filozófia a *legvégső alapok* tudománya, a filozófiának fentebb elemzett mélységi határozományából folyik — e tétel új igazolása tehát felesleges.

A végső célok és eszmények kitézése

b) Hogy azonban a filozófia a végső *célok és eszmények* sajátképeni tudományául is ítéltető, e tétel helyessége az első pillanatra talán nem szembeszökő. A filozófiai feladatról adott meghatározásaink e pontjának átértetésében már jogukat követelik a filozófiai szemléletek *irracionális* végső meghatározói, determinánsai is, hiszen minden „cél“ végső fokon irracionálisan életes gyökerekből fakad. A cél végeredményben mindig *gyakorlati tény*-probléma is, és pedig elsősorban *nem az értelem*, hanem az ösztönös-törekvéses-affektív, röviden: *kedélyi* életnek határozománya. A cél-probléma megoldása az emberi-egyéni végső — és éppen nem mindig világosan tudatosított — *értéktartásoktól* (és *értéktalálásoktól*) függ. És hogy kinek-kinek számára mi lesz a „végső“, vagyis a legmagasabbfokon vezető érték, hogy mi az egyén minden élettevékenységét és különféle beállítódásait végső fokon és alapvetően meghatározó egyéni célrendszer, ez az egyénnek olyan irracionálisan életes meghatározottsága, amellyel szemben az értelem csak annyit tehet, hogy — mint a világos felismeréseknek és az értelmünkkel megragadó min-

den tényezővel való világos számvetésnek szerve — szemlét tart a lehető és kínálkozó különféle végső célkitűzések között és többé-kevésbé értelmes *teoretikus* döntést hoz az emberi élet számára általában (és az esetleg kérdéses egyéni élet számára) *legértékesebbnek* ítéltető (más értékeknek belőle való levezetését is megengedő) és benső ellenmondásoktól mentes célkitűzés érdekében. Az értelem el nem kerülheti, hogy végső értékeléseiben irracionális életes tényezők ne vezessék és irányítsák. Kinek-kinek vezető célja már csak attól függően is más és más lesz, hogy végső fokon mi „fekszik a szívén”: vajjon a maga pusztá *egyéni* boldogsága-e, vagy egy ilyen vagy olyan meghatározott kisebb emberi (családi vagy nemzeti vagy faji, stb.) *közösség* érdekei, vagy ezeken túl az egyetemes *emberiség* érdekei, vagy még ezeken is túl talán az *élok* egyetemes érdekei, vagy esetleg akár — szélsőséges esetként — az „*univerzum*“ boldogsága vagy tökéletesedése? Bizonyára ezek szerint lesz más és más az emberi *morál* is és ezek szerint kínálkozik bizonyára legkönnyebb elkülönítése a *végső emberi etikai* beállítódások síkjainak, *szintjeinek*. E szemléleti beállítódásban jól kitűnik a történeti *vallás*-erkölcsi felfogásoknak a vallásos jelleget nélkülöző etikai felfogásokkal szemben való általános magasabbrendűsége, hiszen az igazi vallás felülemelkedik a *kis közösségi* egyoldalúságokon és érdekeken: általában minden igaz vallás az *ember* vallása és az ember erkölcsi szabályozója kíván lenni — ám vajjon a filozófiának is nem az-e az ideális hivatása, hogy *minden* ember filozófiája lehessen? De az is kitűnik, hogy legmagasabbrendű erkölcsi beállítódásul lehetséges olyat is tekinteni, amely nem helyezi a világmindenség középpontjába egyoldalúan az *embert* — és a történelem ilyen beállítódásokra is ad példát. Ha ily utalások főproblémáink körét talán túllépni látszanak, ezek valójában illusztráló *példáiként* szolgálhatnak annak a tételnek, hogy minden tudomány között éppen a filozófiát tekinthetjük a *végső értékek és célok* sajátképeni tudományának, mert nyilvánvaló, hogy a legjobb válogatást az végezheti el és a legjobb megfontolást az teheti, aki vagy ami a *legmélyebbre* képes látni, a *lényegeket* a legjobban képes megragadni, *igazságokat*, objektív fennállásokat a legjobban tud leleplezni, a *legtöbb* „dolog“-gal tud számolni és a dolgokat a legnagyobb teljességben látja, és végül a leghatalmasabb *átfogó* egységben képes őket egybefogni — mind e feladatok legtökéletesebb, legkorlátatlanabb elvégzésére pedig, eszménye szerint, éppen a filozófia hivatott. Ki nem tartaná természetes dolognak, hogy annak eldöntésére, hogy mi is a magunk elé tűzhető legmagasabbrendű, legméltóbb végső érték, cél, eszmény, nem lehet hivatott az, aki vagy ami csak *egy bizonyos szintig* képes elmélyülni, aki vagy ami nem keresi a dolgoknak *magábanvaló* lényegét, nem tör legelsőrendű törekvéseként, előítéletektől és megalkuvásoktól mentes bátorsággal, a *leplezetlen igazság* felé, de mindezzel szemben csak kis, szűk körből egyoldalú korlátozottsággal képes kevés dolgot egységbe vonni. Nem az ily

kisszerű szellem hivatott erre a legvégső értékkitűzésre, hanem a legmélyebb, legigazabb, legteljesebb leszámolásra és legnagyobb átfogásra hivatott filozófia.

**A filozófia, mint az
„univerzális eszköz”
tudománya**

c) A filozófia nemcsak a végső alapok és a végső célok, de a célok megvalósításához szolgáló legmegfelelőbb *eszközök* sajátképeni tudománya is. Első pillanatra talán meglepőnek tetszhetik ez a tétel, pedig bizonyára alig lesz visszautasítható. Mi csak *egyetlen* kétségtelenül legmegfelelőbb és leguniverzálisabb emberi eszközzel rendelkezünk, ha a bármely cél elérésére elvezető biztos és igazolható utakat keressük: ez az „*univerzális eszköz*” az értelem. Vezethetnek nagyértékűen érzéseink, indulataink, ösztöneink, vágyaink, bizonytalan sejtéseink is, de ezek korántsem vezethetnek *minden* problémában, és elvileg sehol sem vezethetnek *teljes megbízhatósággal és igazolhatóan*. Az értelem tehát az univerzális és egyedül biztos és világos igazolást engedő eszköz, az a *végső* eszköz, amelyik egyben minden konkrét problémában a legmegfelelőbb *közvetlen* eszközök megállapítására sajátképpen hivatott és amely ezentúl a biztos megfontolást, kritikát, értelmezést, demonstrációs és racionális igazolást egyedül engedő emberi eszköz is. Az értelemnek pedig — már mind a fentiekből is következően — éppen a *filozófia* a par excellence, sajátképeni tudománya. Ez az a tudomány, amelyik a) egyedül hivatott a dolgok *minden* féleségeivel és *összeségével* (valóban a „minden”-nel) való leszámolásra, amelyik b) kiindulási alapjaiban — amelyeket minden szaktudománynál mélyebbről választ —, *szempontjaiban* — amelyek tekintetében nincs egy-egy szaktudománynak eleve meghatározó szempontjaihoz kötve —, *ismeretkörében* — amely túlterjed egy-egy szaktudomány szűk körén — a szaktudományoknál *korlátatlanabb*; amelyik c) a szaktudományoknál nemcsak mélyebbre láthat és végsőbből helyesebben értelmezhet, de az egyes szaktudományokat maga bizonyos tekintetekben — eleve és irányítólag — *meghatározza* (egymáshoz való viszonyaiknak is valamelyes kijelölésével), és ezentúl a különféle szaktudományokat és azok eredményeit egyetlen *szintézisben* is összefoglalja (velük szemben mintegy magasabbfokú kritikát is gyakorolva); amelyik d) a legméltóbban hivatott arra, hogy minden korlátozó szempont nélkül törekedjék egyedül az *igazságra*, a tényleges valóságnak, az egész külső-belső mindenségnek az ember számára lehetséges leghelyesebb és legteljesebb megismerésére és értelmezésére. Éppen ezért ezt is mondhatjuk: a filozófia — ideális eszménye szerint —

A filozófia: a saját- képeni tudomány

az „*eszményi tudomány*“, a tudományok teljessége, a „*par excellence*“ tudomány, amelynek természetesen feladata (és *morális kötelessége* is) a lehető előítélet-mentesség, az egyoldalúságoktól való szabadulás, a meg nem alkuvó bátorság, a leghatározottabb következetesség (a leggondosabb és legeltéríthetetlenebb következménylevonásokkal) és í. t. Ezért természetesen a tudományok általános *etikai* követelményei vele szemben csak még *szigorúbban* volnának érvényesítendőek.

Kiegészítő megjegyzések

11. A fentiek kiegészítésére szabad legyen értelmiségvizsgálataink eredményei alapján a filozófia lényegére és feladataira vonatkozó néhány további felismerést felemlítenünk:

a) Az értelmi teljesítmények magasrendűségét biztosító képességeknek legelső sorban — amint már láttuk — nem az ú. n. „*speciális*“, de az „*általános*“ értelmi képességeket ismertük fel.¹⁹ Így a filozófus munkájában is — *külön* is hangsúlyozni kívánjuk — nem bizonyos *speciális* viszonylatok irányában való rendkívüli érzékek vagy képességek az első sorban döntők (— még az ú. n. „*logikus*“ gondolkodás speciális képességei sem —), hanem az *általános* értelmi képességeknek nagy értéke: ezek között is első sorban, mint már láttuk, az elmélyülésnek, lényegmegragadásnak, a minél teljesebb és átfogóbb magasrendű (t. i. gazdag differenciálást és világos tagolást is engedő) szintetikus egybefogásának képességei.

b) Az értelmi teljesítményekben általában nem az igazság helyes *kifejezés-formáját*, világos kifejezésre jutottságát, de a *lényegeknél* mély és hatalmas egységben való összefogásokat lehetővé tevő felismeréseit találtuk. A filozófiai szemléletekben is nem a minél világosabb (vagy csak látszat-világosságú tetszetős) *kifejezettség* a legjelentősebb és legértékesebb, hanem a minél inkább lényegre tapintó, a minél gazdagabb igazságtartalmú végső *belátások*, esetleg csupán sejtelmek. Ezért lehetnek régi, *primitívebb* elképzelésű és kifejezettségű filozófiai szemléletek ma is *gazdagabb igazságtartalmúak*, mélyebbek, magasabbrendűek, mint a modern évtizedek vagy századok legnagyobbírú és sokszor kétségtelenül nagyobb értelmi világosságú, ám mégis sekélyebb elméletei. Az értelmi szemléletek *igazságtartalma, mélysége és magasrendűsége nem a kifejeződés világosságától, nem is világos öntudatosultságától, de csak a lényegek, igazságok mély és gazdag — és egyben egységes átfogó szellemű — megragadásától*, talán maga a megragadó által helyesen öntudatosítani nem is tudott felismerésétől függ.

c) A fentiekből is következik az a tétel, hogy valamely filozófiai rendszer igazi értékét nem pompázó fogalmi palotává való *felépült-*

sége, de végső alapjainak igazsága teszi. Amint az értelmi teljesítmények legigazibb általános értéke nem a *gondolkodás* technikájában, levezetései következetességében, következetes felépültségében, logikai megszerkezettiségében stb., sőt nem is *módszerében* áll (— legyen bár a helyes módszer praktikusán bármennyire fontos és szükséges —), a filozófiai szemléletekben is az *igazi* értéket nem a fogalmi kiépültségben, nem a gondolkodás-technikai csillogásban, nem a szigorúan „tudományos“ (helyesebben csak formailag tudományoskodó) módszerességben kell keresnünk, de *legmélyebb alapjainak* megbízhatóságában. Mert vajjon mit ér a legkáprázatosabb, legmódszeresebben, legpedánsabb következetességgel felépített palota, ha futóhomokra épített? — és milyen sok filozófiai szemlélet épült fel és épül, pompázó palotaként, futóhomokra! Helytelen alapokon *biztosan helyes* felépítést a világ legkitűnőbb logikusai se építhetnek: helytelen alapok egyszerűen nem engednek *értelmesen* (logikusan) *helyes* következtetést. Ilyenkor csak *véletlen* ráhibázások, esetleg éppen értelmi, logikai tévedések vezethetnek helyes felépítésekre. Ám a *helyes* alapokon még a megtörtént helytelen továbbépítések eseteiben is — könnyen adódván, a technikai és fölépítési, következtetési, stb. hibák könnyű leleplezhetése által, a kellő korrekció — megmarad a *helyesebb új felépítések lehetősége*. És hasonlíthatatlanul könnyebb a helyes alapokon helyesebben építeni tovább, mint a hamis alapokra emelt (bármilyen elvakító ragyogású) palotát *alapjaiig* szétrombolni és — a romok eltakarításával — egészen újra kezdeni az alapvetést.

12. A fentiekben kifejtett szempontok és tételek — akármilyen egyszerűeknek tessenek, — ha következetes figyelemmel vagyunk reájuk, nagyjelentőségűekké válhatnak bármely filozófiai szemlélet vagy rendszer értelmes *kritikai megalapozásában és felépítésében*, de éppen így a történeti fejlődésben egymásra következtetetten kialakult különféle filozófiai rendszerek *megítélésében* és összehasonlító *értékelésében*, a fejlődés igazi menetét meghatározó szemléletek korábbi felismerésében és i. t. Mindenesetre csábító és érdemes feladatnak tűnhetik fel a filozófia történetét ily vezető szempontok szellemében is megkísérteni: az ily szempontokat kellően érvényesítő kritikai szemlélet előtt a mesterkélt *kicsinált* rendszerek, a sekélyes felépítések, az üres pompájú spekulációk és hamis filozófiák fogyatékoságai könnyebben és élesebben lelepleződnek le és ezzel szemben az *igazi* filozófus véna — még a diszkurzív-logikai kifejtésnek, a nyelvi kifejezésnek, sőt a teljes világosságú öntudatosítottágnak szembevetendő esetleges *fogyatékoságai ellenére is* — biztosabban élénk bontakozhatik.

13. Ha meggondoljuk, hogy a filozófiai szemlélet formális lényege szerint nem egyéb, mint a dolgokkal való *legmagasabbrendű értelmes* leszámolás, természetesen tetszhetik, hogy az értelmiségre vonatkozó pontosabb lélektani felismerések a filozófiai szemléletalakításokra vonatkozóan még sok egyéb tanulságot és következte-

tést is engednek. Ily korábbi tanulságok között bizonyos jelentőséggel bír az a tétel, hogy a filozófus értelmi munkája is érvényesülésre juttat bizonyos bizonyos igen meghatározott érdekes *általános értelmi hajlandóságokat*, tendenciákat: a filozófiai gondolkodáshoz is kapcsolódó ily tendenciák között érdemes például felmélíteni a (bármennyire is hívságos, de a filozófia története által szinte legyőzhetetlennek bizonyított) törekvést az értelem „*immanens*“ körén való *túlhaladásra* —, amely törekvést végső fokon egy igen „életes“-pszichés „*telhetetlenségi*“ elvből értelmezhetünk — vagy az értelemnek arra való kényszerű törekvését, hogy mind a jogos, mind a jogtalan „*transzcendenciák*“ felé irányuló munkájában „*emberi analógiás*“ értelmezések útján kísérelje meg a továbbhaladást, a végső értelmező okoknak vagy alapoknak valami emberi analógiák szerint való elképzelésével. Ezt a kényszert egyetlen tudományban se tudjuk *teljesen* legyőzni, hogy így aztán még a fizikában is pl. „*vonzó*“ vagy „*taszító*“ „*erő*“-ről, stb. beszélhessünk. Ily kérdések tüzetesebb tárgyalása,²⁰ természetesen, meghaladja e cikk kereteit. Ezért a filozófiai feladatra vonatkozó ilyen, csupán kiegészítő vagy „*színező*“ megjegyzések helyett inkább egy utolsó, *összefoglaló* alaptételt kívánunk fejtegetéseink végén kidomborítani.

Az eddigiekben a filozófiával, mint a *legmagasabbrendű értelmes* világképekkel foglalkoztunk és az emberi értelmiségre vonatkozó újabb lélektani és ismeretelméleti felismeréseink alapján kerestük a filozófiai eszmény és feladatok bizonyos alaphatármányainak pontosabb elkülöníthetését. Eljutottunk — úgy véljük — ez úton oda, hogy igazoltnak ítélhessük azt az alaptételt, amely szerint a filozófia oly *értelmes* szemlélet, amely *nem csupán értelmi követelményeket* és igényeket kell, hogy kielégítsen (ám az értelmieket minden emberi megismerő és értelmező hivatás és tevékenység között a lehető legmagasabbrendű teljességben éppen ő tartozik kielégíteni). Ha a filozófiai feladatnak ezzel az értelmi követelményeken is túlmenő igényeivel számolunk, könnyű lesz belátnunk azt az utolsó tételünket, hogy a filozófiai szemlélet valójában a *legteljesebb, legáltalánosabb és legtökéletesebb* emberi „*eszméleti szerveződés*“: a lehető eszméleti szerveződések legteljesebbje, legáltalánosabbja, legmagasabbrendűje. Az eszmélet fogalmával és az eszméleti szerveződések elméletével ezúttal nem foglalkozhatunk:²¹ elegendő lesz, ha arra utalunk, hogy az eszmélet fogalmával a *legáltalánosabb középponti* lélektani fogalmat kívánjuk kifejezni: így „*eszmélet-féleségek*“ az *érzet*, *képzet*, *érzéki szemlélet*, az *utóképek*, *eidetikus képek*, *érzékszalódások*, stb. jelenségei, de eszméletek az *emlékek* is: eszméletek az *érzések*, és a tudatosult érzelmi, *törekvéses* és *akarati* állapotok; eszméletek a *gondoltságok*, fogalmak, *ítéletek*, *elvont szemléletek*; eszméletek a *nem-teljes* (vagy mintegy nem az *egész* én számára, de mintegy csak az én valamely „*rétegei*“ előtt való) tudatosultságok és í. t. Az eszmélet, illetve eszmélés ténye határozza meg a sajátképpen „*lelki mozgás*“ kezdetét, az eszmélet jel-

legzetessége jelentheti azt a sajátos jegyet, amely a „lelki“-t a „nem-lelki“-nek összes köreitől elkülöníteni engedi. Az eszmélet lélektani alapfogalmában — mint voltaképen az élet és a mindenség valamennyi problémájában — a kezdet és a vég ölelkezik egymással: egymástól ered, egymáshoz vezet, egymásba olvad: az eszmélet fogalma magában foglalja a legparányibb, a *legelemszerűbb* érzékletet, élményt, percepciót (mint pl. egy kék szín érzékletét, érzetét) vagy egy bármiről való legbizonytalanabb körvonalt és legtagolatlanabb „globális“ első benyomást, de magában foglalja a *leghatalmasabb* és leggazdagabban és legdifferenciáltabb tagolásban egybefogó elvont *filozófiai* szemléletet is. Ha pedig az eszméleti szerveződések féleségeit, kialakulásmódjait és általános fejlődésmentet vizsgáljuk, arra a belátásra vezettünk el, hogy az eszméletsszerveződési fejlődések a *filozófiában* — mint az ideálisan legelmélyültebb, legteljesebb, legigazabb, legjobban tagolt és legátfogóbb, de egyben leggazdagabban differenciált, legegységesebben és legkövetkezetesebben felépített eszméleti szerveződésben — csúcsosodnak. Az eszméletsszerveződések szempontjából a filozófia nem is egyéb, mint az egyénnek (és általában az embernek) *lehető legteljesebb, legmagasabbrendű, legátfogóbb eszméleti szerveződése.*

III.

**Lélektan —
filozófia —
szellemi fejlődés**

14. Az az alap, amelyből problémáink felé kiindultunk, *lélektani*, mert hiszen a filozófia lényegére és feladataira vonatkozó tételeinket az egyéni (és általában emberi) eszméleti szerveződésekre és különösképen az értelem, illetve az emberi értelmiségre vonatkozó felismeréseink alapján látszottunk felállítani. Az ily módon, lélektani felismerések alapján, a filozófiai feladatra és tevékenységre nézve levonható tanulságok azonban sok ponton *túlvezetnek* magának a *lélektannak* tárgykörén — amint ez pl. a valóság és igazság problémájában történt, vagy amint (és elsősorban) a legvégső értelmi determináltságunk jegyeire irányult lélektani felismeréseinkkel történt —, és a maguk részéről is meghatározni segítenek egyúttal egy *meghatározott filozófiai élet- és problémaszemléletnek* alapjait és kereteit. Minden valóságos filozófiai szemléletben *több* van, — még ha csak az értelmi kapcsolatok terén maradunk is —, mint valamely *speciális ismeretkörben* tett felismeréseknek logikus továbbépítése. Van valami, ami mint egyetlen csira, vagy mint egész szemléletalap, szemléletirány, beállítódás, keret, stb. logikusan „megelőzi“ a filozófiai felépüléseket. Ez a végsőbb *egy* szemléletalap és szemléletkeret a jelen esetben már egy régebbi, 1928. évben a Magyar Filozófiai Társaságban bemutatott és az *Athenaeum*-ban megjelent dolgozatunkban („*Immanens és transzcendens ideáлизmus*“) ismertetés-

hez jutott. Azok a lélektani vizsgálódások, amelyeket a pszichológia különböző területein azóta, részben kísérleti módszerekkel, folytatunk, oly eredményekhez vezettek, amelyek mintegy „maguktól” illeszkedtek bele, összehangzóan, a már e részletvizsgálatok előtt kialakult „immanens idealista” szemléletkeretnek egészébe. Az „egész”, valamiféle egész, valamikép általában „megelőzi” a „részeket”. Ez a ma oly sokszor hangoztatott tétel a tudati (vagy talán helyesebben: eszméleti) szerveződéseknek minden terén igazolódik és a legvilágosabban éppen az *értelmi szerveződések* terén igazolódhatik. E tétel igazságtartalmát magát is mi nem annyira a „*dolgok*” magukban való objektív meghatározottságából, mint inkább közvetlenül a mi magunk éppen ilyen emberi eszméletsszerveződési és eszméletfejlődési *pszichés jellegzetességéből*, determináltságából, e végső determináltságunk egyik szükségszerű megnyilatkozás-formájaként, értelmezzük. Benne az a végső eszméleti és értelmi determináltságunk nyilatkozik meg, amely az értelmi és általában a *szellemi fejlődés általános menetét* is akként határozza meg, hogy e fejlődés a „globálisabb” jellegű elsődleges eszmélésekből (a globalitás primátusának törvénye)²² indulóan halad az egyre élesebben differenciálódó és tagolódó magasabbrendű átfogó szintézisek felé.

Boda István

1 A filozófia „*mítosz*”-jellegének kérdéséhez v. ö.: Nagy József: A fejlődés eszméje (Athenaeum, 1929., 1—2.); Boda István: Mítosz-e vagy tudomány? (A filozófia „kezdete”; „transzcendens” és „immanens” szemléletek; filozófia és tudomány. — Athenaeum, 1930., 3—6.) — 2 „Emberi értelem csak *egy* van: legfeljebb a diskurzív értelemnek is „*intuiciós*” *alapjai* vannak” (Boda I.: Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség. Különny. a Magyar Psychologiai Szemle 1930. 1—2. számából). Az intuíció és a diskurzív értelem viszonyaival a szerző részletezőbben foglalkozott egy, a Magyar Filozófiai Társaságban „Az értelmiség struktúrája és az értelmi determinizmus” c. tartott felolvasásában. (1930.) — 3 Pontosabban: az emberi értelmünk számára egyáltalában fennálló „*dolog*”-kategóriákban (tárgyi vagy fogalom-kategóriákban), *viszony*-kategóriákban (az értelmünknek lehetséges kapcsolat-féleségek determinációs láncolataiban, a lehető *törvényszerűségi* viszonylatokban is), az emberi értelem *végső „evidenciát”* alapján, értelmünk végső „*alapelvei*” (pl. a „*logikai*” alapelvek) szerint, stb., ezentúl *eddig* tapasztalatainktól (sőt elvtársainktól, törekvéscéljainktól, érzelmeinktől, külső körülményektől stb.) befolyásoltan, és az „*eszméletsszerveződések*” *egyénenként* eltérő szerkezeti, stb. sajátosságai szerint. — A végső értelmi meghatározottságok kérdéséhez v. ö. a *szervezőnek* az előbbi jegyzetekben említett, továbbá következő dolgozatait: „Immanens és transzcendens idealizmus” (Athenaeum, 1928. 5—6.); „Az eszmélések organizálódása. Két alap-törvény” (A Magy. Psychol. Társ. Közleményei, 2. szám, 1929.). — Az „*eszmélet*” fogalmához v. ö., az utóljára említett munkák közül: „Die organisation der Empfindungen, Ergebnisse ungarischer analytischer Forschungen” (Psychologie des Gemeinschaftslebens. Bericht üb. d. XIV. Kongr. d. Deutsch Gesellsch. f. Psychol. 1935.); „Bevezető a lélektanba. Egy lélektani rendszer vázlata”, (1934.). — Azt, amit mi a fentiekben mint „végső emberi értelmi determináltságot” különítünk el, alapvető *lényege* szerint megfelelő hangsúllyal találjuk kidomborítva nem egy külföldi szervezőnél is. Példaképpen idézzük A. Reymond: „Les Princes de la Logique et la critique contemporaine” (Boivin et Cie, Paris, 1932.) c. könyvből a következő sorokat: „Il existe pour la pensée des *conditions éternelles du vrai*

tant du côté réel que du côté formel...“ (44. l.); „tout être pensant mis en présence du donné (faits, événements, etc.)... est contraint par sa raison de... tenir pour vraie“ la proposition „vraie pour elle-même“ (47. l.); tous les êtres pensants... sont soumis aux mêmes conditions d'analyse réflexive et de contact avec la rélâtatié“. (47. l.) — 4 L. „Immanens és transzcendens ideálmus“: „Mitosz-e vagy tudomány?“ — 5 Mint ahogy pl. a legutóbbi nemzetközi filozófiai kongresszuson is (Prága, 1934.) kifejeződésre jutott oly felfogás is, amely szerint a filozófia tudományos igazolására szükség nincsen, mert vallás, filozófia és tudomány egymástól lényegszerint különböző szemléletmódok. — 6 L. a szerző következő dolgozatait: „A következtetőképesség mint „értelmiség-vizsgálati“ probléma“ (Magy. Psych. Szle, 1931., 1—2.); „Die Intelligenzprüfungen und die sogenannten reinen Verstandesprüfungen“ (Arch. f. d. ges. Psych., Bd. 92., 1934.); „Zur Methodik d. reinen Verstandesprüfungen“ (a VIII. nemzetk. pszichotechnikai kongresszuson tartott előadás kivonata, 1934.); „Tervezet az érettségi vizsgálatához kapcsolódó válogató értelmiség-vizsgálat és a középiskolai növendékekről vezetendő személyi megfigyelő napló tárgyában“ (M. Psych. Szle, 1935. 1—2.); továbbá „Bevezető a lélektanba“. —7—8—9 L. különösen a szerző következő munkáját: „A zseni lélektanához“ (A Magy. Psych. Társ. Közleményei, 5 sz., 1932.); továbbá: „Pour la solution du problème psychologique du génie“ (Journ. de Psych., 1934. 7—8.); „Az értelmi nevelés feladatairól“ (Magy. Psych. Szle, 1933. 3—4.); „Bevezető a lélektanba“. — A lényeg problémájához v. ö. ezenkívül: „Filozófiai problémák. 1. A lényeg fogalma“ (Debr. Szle, 1928. márc.) —10—11 A lehető ismerettárgyakra vonatkozóan értelmesen kialakítható bármely fogalmunkhoz és ítéletünkhöz szükség szerint tapad hozzá a (csak) valamely meghatározott szempontból való tekintés kényszere Alapvető jelentőséggel bír ez a kényszer, egyebek között, pl. az „igazság“ problémájának helyes értelmezésében (v. ö. a 7—8—9. jegyzetekben említett munkákat); ezúttal szabad legyen a logikai problematika köréből említünk egy-két fontos következményeket magában rejtő illusztráló példát. Arra a tényre, hogy még a logikai „azonosság“ viszonylata is konkrét gondolkodásunkban — pl. a szillogisztikus következtetésekben — mindig csak valamely meghatározott szempontból való (de nem minden tekintetben „abszolút“) azonosságot jelent, már „A szillogisztikus következtetések egy új elmélete“ c. dolgozatunkban (Athenaeum, 1933. 4—5.) utalunk; jogosan felállíthatónak ítéljük azonban azt a tételt is, amely szerint a szillogisztikus következtetésekben szereplő fogalmak pontos jelentése, sőt ezentúl a következtetés-egész egyes tételeinek jelentése (és igazság-értéke) is attól a szemponttól függ, amelyek az egyes ítéletekben, illetve a következtetés-menet-egésében vagy legalább az egymás mellé állított előtételek egymásközi értelmes kapcsolásában nyer kifejeződést. A felvetődő probléma nagyjelentőségű pl. annak az alapvető kérdésnek eldöntésére, hogy vajjon — amiként a hagyományos („iskolai“) logikai tanítások teszik — a logikai strukturáló rendszerezésben a fogalmakból induljunk-e ki (hogy azután a fogalmakra építsük föl az ítéletek tanát), vagy hogy — amiként a modern „logisztikai“ („algoritmikus-logikai“, „algebrai logikai“, stb.) elméletek teszik — mint elsőkből azonnal az ítéletekből induljunk ki. Az utóbb említett szemléletek a fogalmakon továbbépítő logikákkal szemben jogosan mutatnak reá arra, hogy a fogalom voltaképpen csak annak a „funkciónak“ kifejeződése, amelyet a fogalom a tétel egészében betölt. Ám ez a szemlélet maga sem vet kellő teljességben számot a szemponttól függő meghatározottság egyetemesebb jellegéve. Mert hiszen — mint imént már mondtunk — magának a tételnek — illetve: az ítéletnek — sincs mindig azonos ugyanazon jelentése, a tétel, ill. az ítélet maga is csak funkciónak kifejeződése: Azt a tételt pl., hogy „Kant nagyember“, lényegesen más értelműnek fogjuk fel ez után a megelőző tétel után: „A nagyemberek is halandók“, semmint e másik tétel után: „Az emberiség nagyjai örökéletűek“ (vagy „halhatatlanok“). Az első esetben a festi halandóság eszmekörébe, a második esetben a szellemi hallhatatlanság eszmekörébe illesztjük e tételt és, természetesen, a „logikus“ következményt is e szerint fogjuk másként és másként levonni: az első esetben így: „tehát Kant is halandó“, a másik esetben így: „tehát Kant örökéletű“ (vagy „halhatatlan“).

— Megemlíthetők tartjuk a logikai „elsőség“ kérdésében a logisztikus szemléletek egy további hiányosságát is: bár a konkrét ítéletekben szereplő fogalmak jelentése valóban viszonylagos, a fogalmak mélyén vagy „mögött“ mégis vannak *szilárd végső* valamik, „*quid*“-ek (így az értelemmel egyáltalában felfogható *végső* minőségek, tartalmi féleségek), amelyek mint „értelmünk számára“ való „abszolútumok“ alapoznak és határoznak eleve meg bármi emberi értelem számára lehetséges megértést és ítéletet. — 12 „A zseni lélektanához“ 10. l. 2. jegyzet. — 13—14 L. főképen az értelmi neveléssel és a zseni-problémával foglalkozó már említett tanulmányokat, a szerző lélektani Bevezetőjét, továbbá „L'éducation de l'intelligence“ (a VIII. nemzetközi filozófiai kongresszuson tartott előadás kivonata, Prága, 1934.). — 15 Így ha pl. a matematikai tudományok általában meglehetnek anélkül, hogy keressék a mennyiségi határozmányok végsőbb forrását, mégis még oly „exakt“ és alapvető tudomány is, mint pl. a logika, keresheti a túlhaladást a maga szokásos és sajátképeni jogos kutatáskörén — hogy pl. (mint *Pauler* Ákos logikájának szép példáját mutatja) magának az „igazság“-nak tudományává kívánjon mélyülni. — 16 L. a 13—14. számú jegyzetet. — 17 L. már: Immanens és transzcendens ideáizmus. — 18 Természetes, hogy a *végső* filozófikus leszámolás *vallásos* színezetet is ölthet: hiszen az értelmet *valóban* kielégíteni képes filozófia sohasem hagyhatja számotvetés és kielégülés nélkül a legnagyobb kedélyi igényeket és szükségleteket, hanem csupán az értelem *ellenére* vagy *rovására* nem szabad keresnie — amíg épen „filozófia“ kíván maradni — azok kielégítését. — 19 L. a 6. sz. jegyzetben említett dolgozatokat. — 20 V. ö.: 17. sz. jegyzetet. 21 L: a 3: sz. jegyzetben az „eszmélet“ kérdésével kapcsolatban említett munkákat. — 22 L. különösen: Bevezető a lélektanba.